

Matuska Márton*

Pásztorverés kora

Az egyházak tanúságtétele az üldöztetések idején (a Délvidéken)

Az egyházak és a kisebbségbe került délvidéki magyarság

*Tűzzel keresztelt tizenegy apostolt
s világgá szórta mint szent magve-
tőket:
tüzes szívekből mag húllt messzire,
megváltozott az ósdi föld színe:
nem álmódott fehér virágok nőttek
s köztük mártírok vérszirma piros-
lott...*

Mécs László: A szent vihar

Mit tegyen a nagy bajban lévő ember? Mit tehet? Amikor már úgy látja: minden veszve, s nincs segítség. Már csak a csoda segíthet. A csodára várók csupán várnak, hogy hátha mégis vannak csodák. A hívő ember aktívabbá válik: a szokásosnál többet imádkozik. Azt mondják, zuhanó repülőben nincsen ateista. A világháborúk idején az érintett népek mind mintha ilyen gépben ültek volna. S minél kegyetlenebbé vált a háború, annál zsúfoltabbakká váltak a templomok. Az emberek keresték Azt. Aki az utolsó reményt jelentette, mert más már nem volt. És akkor jöttek a gonoszok, a zsarnokok, s elkezdtek irtani a lelkek orvosait, és rombolni a templomokat. Tudták, hogy az erős lelkű emberrel, akinek van mustármagnyi hite, azzal nem tudnak mit kezdeni. Ki kell belőle irtani.

Az I. világháború a Délvidék magyarságát – éppúgy, mint a többi elszakított régióét – halmozottan sújtotta. El kellett viselni ugyanolyan vérvésztiséget, mint minden más, a hadviselésben részt vevő nemzetnek. Arra vonatkozó adattal nem rendelkezünk, hány katonai áldozatot jelentett ez a mi régióinkban, ezért csupán egyetlen egy helység veszteségét

---

* *Matuska Márton, nyugalmazott újságíró, Magyar Szó, publicista, Újvidék*

A PPKE-en, 2012. október 4-én tartott előadás alapján a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság 2012. november 24-én megtartott tanácskozására készített tanulmány.

idézzük Molnár Tibor zentai levéltáros kutatásai alapján.¹ E szerint Zentának 29.666 lakosa volt (1910-es népszámlálás), hősi halottainak száma pedig 1.017. A számokat kerekítve azt látjuk, minden harmincadik személy! Nyomatékosítsuk: nem áldozatokat említ Molnár, hanem hősi halottakat. Zentán a lakosságnak mintegy kilencven százalékát a római katolikusok képezték. Okkal föltételezhető tehát, hogy ez az egyházunk meghatározóan befolyásolta nem csupán a saját híveit, hanem a város egész közéletét. A városban az alábbi katolikus egyesületek léteztek: Katolikus Ifjúsági Egyesület, Keresztény Kereskedő Ifjak, Katolikus Nőegyesület, Katolikus Legényegyesület, Kis Szent Teréz Énekkar.² Ezeknek az egyesületeknek nyilván volt készpénzvagyonuk, esetleg ingatlanuk, vagy ha ez utóbbi nem is, az egyház segítette őket abban, hogy tevékenységüket legyen hol kifejtteniük.

Az alább emlegetett helységek első világháborús veszteségeiről nincsenek adataink, vannak azonban arra vonatkozóan, hogy az egyház milyen, éltető befolyással volt a kisebbségi magyar társadalomra és közéletre, a nemzettudat fenntartására abban a kilátástalan helyzetben.

Az újvidéki katolikus plébánia az új délszláv államban létrehozott Szabadkai Püspökség egyik leggazdagabb, vagy talán éppen a leggazdagabb plébániája volt. Elemi iskolát működtetett, többek között. Számtelen bérházzal rendelkezett, köztük a Templomudvarban egy három utcára nyíló luxuslakásossal, melyet Vatikán néven ismertek. Szemben vele, a főtér sarkán ott állt a Vasember néven ismert épület, melynek földszintjén bank és előkelő cukrászda, a Dornstedter-féle működött. A Templomudvarban, közvetlenül a plébánia épülete mellett a harmincas évek végén felavatták a belvárosi katolikus kör kétemeletes székházát, benne színházteremmel. Volt az egyháznak mintegy hatvan hold (kb. 30 hektár) termőföldje, rajta tanyával és gazdasági épületekkel. Az egyházhoz tartozó egyik épület földszintjén hozta létre 1920-ban a Dél-bácska (később Reggeli Újság) című napilapot Fáth Ferenc apátplébános. Róla ezt írja a Bokréta: „*Novi Sad*³ város magyar társadalmának legkimagas-

---

¹ Molnár Tibor: Az I. Világháború zentai áldozatai, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárak Köre, Zenta, 2001.25. o.

² A Zentára, és az alább említett többi helységre vonatkozó egyházi adatok forrása: Bokréta, A jugoszláviai műkedvelők almanachja 1919 – 1940. Szerkesztette és kiadja Farkas Frigyesné Lichtneckert Margit, Fischer Testvérek, Szabadka, 1940. Reprint kiadás, Sydney, 1999.

³ Az almanach írásának idején – 1940 nyarán – tilos volt a Jugoszláviában a helységek magyar nevét használni.

lőbb nemes vezérszemélyisége volt. Kezdetől fogva vezetőként állt minden társadalmi, közművelődési, népnevelő és jótékonyági munka élén valamennyi helyi egyesületben. (...) Kulturális munkássága kiterjedt a magyarság kisebbségi szellemi életének minden terére.” A napilap alapításához Fáth plébános meg akarta nyerni a város minden arra érdemes személyiségét, oda fordult a református és az evangélikus egyház helyi lelkészeihez, s ők is szívesen vállalták a lapalapítói feladatokat, ami azt jelentette, hogy ezek az egyházak is segítettek a kiadások fedezésének megszerzésében, tehát nekik is volt hozzá kellő vagyonuk. Fáth apátplébános 1934-ben bekövetkezett halála után Svraka Ferenc lett az utóda. Róla még azt is följegyzi az Almanach írója, hogy az elődjétől örökölt társadalmi feladatokon fölül elnöke volt a NAK (Noviszádi Atlétikai Klub, korábban UAC, Újvidéki Atlétikai Club) néven ismert helyi magyar sportegyesületnek is.

Az újvidéki református egyházzal a Bokrétában többek között ez olvasható: *„... messzemenő, és a város határain túl, az egész jugoszláviai magyar nyelvterületre kiterjedő munkásságot folytat. Megrendezte a magyar képzőművészek tárlatait, összegyűjtötte és kiállítás keretében bemutatta a magyar őstehetségek alkotásait...”* Az csak természetes, hogy az egyháznak nem csupán a lelkészi hivatalát irányította Horváth Lajos lelkész, hanem mindent, ami az egyház körül zajlott.

A Bokréta 126 jugoszláviai helységről közöl adatokat. Messzi vidékekről is, olyan helységekből, amelyekről ma már elfelejtettük, hogy ott magyar közösségi élet folyt. Csak néhányat had említsünk: Babinac (Bjelovári járás), Bankovci (Nasicei járás), Budakovac (Virovitikai járás), Gaj (Pakraci járás) Grbovac (Grubisnopolyei járás). Valamennyi Horvátországban van. Kivétel nélkül mindenütt az egyház köré tömörültek az emberek, a lelkész hívó szavára és irányításával. A Horvátországban található Harasztiról (Hrastin) szóló részben például ez található: *„Úttörők voltak a szellemi munka tekintetében Pozsár József tanító (...) majd Kincses Zoltán református lelkész, utána pedig Békássy Zoltán református lelkész. Akik a népművelés feladatát, minden lehetőséget felhasználva, a legodaadóbb munkával teljesítették.*

Ezeket a példákat sok-sok bántási, szerémségi, szlavóniai helységével könnyen lehetne, csupán az Almanachban találtakkal kiegészíteni annak alátámasztására, hogy az általában a magyar plébániák, lelkészi hivatalok körül zajlott a magyar kisebbségi élet a két világháború közötti Jugoszláviában. Mert ez nem ment volna lélekerő nélkül.

A II. világháború

Nem sokkal a Délvidék bácskai, drávaszögi és muravidéki visszacsatolása után már felszolgálták az itt élő magyaroknak a feketelevest. Ide is elérkezett a háború, aminek legelső fájdalmas megnyilvánulása volt a katonakötelesek sorozása és harcba küldése, aminek nyomán egyre több család kapott gyász hírt: fia, férje hősi halált halt. Szintén a zentai Molnár Tibor összegezte városának katonai és polgári veszteségét. A végeredmény két tételből tevődik össze. „A fasizmus áldozatai, 1941-1945.” Számuk Zentán és környékén 1.656 főt tesz ki, ebből 153 volt katonai személy. Ezt az adatot még a 60-as években gyűjtötték össze a kutatók, akik a Harcos Szövetség indítványára végezték munkájukat, ez az oka a veszteség idézőjelben közölt nevének is. A Harcos Szövetség ugyanis a titói hadseregben egykor szolgáló veteránok szervezete volt. Értelmezésem szerint a fenti számba bele vettek minden embervesztést, kivéve azokat, akik más gyilkosok mellett éppen ezen veteránok keze által veszték el, amikor még aktív fegyveresek voltak. Az általuk Zentán, 1944 novemberében lemészároltak számát 98-ra teszik a későbbi kutatók⁴. A Molnár által közölt, valamint az ártatlanul lemészároltakra vonatkozó adatok összegzése alapján jön ki a zentai, 1.754 lelket kitevő teljes veszteség. Összehasonlítva az első világháború utáni összegzéssel megállapítható, hogy ez a második sokkal nagyobb emberáldozatot hozott a városra, mint az első.

Ma már eléggé köztudott, mi volt az oka annak, hogy Tito 1944. október 17-én elrendelte a katonai igazgatás bevezetését a bánsági, bácskai és a drávaszögi részeken. A rendelet 1945 februárjának közepén szűnt meg. Ivan Rukavina tábornok szól a bevezetés indoklásáról. Elsőként Aleksandar Kasaš tesz említést róla. „*Részletesebb indoklást a katonai igazgatás bevezetéséről – írja Kasaš – annak parancsnoka, Ivan Rukavina vezérezredes adott 1944. október 22-én kiadott közleményében.*” Tehát öt nappal a katonai igazgatás bevezetésének elrendelése után, ami arra utal, hogy Rukavina a Titótól kapott szóbeli indoklását fogalmazza meg. Majd Kasaš így folytatja: „*Ebben [Rukavina] hangsúlyozza a vidék délszláv jellegének megőrzését, valamint a szláv lakosság kötelességét, hogy a nemzeti jövő érdekében támogassa a szükséges in-*

---

⁴ Elsősorban néhai Szloboda János tanár érdeme, hogy fel lett tárva a zentai tömegmészárlás története, és hogy elkészült az áldozatok névsora. Lásd: Zentán történt '44-ben című könyvét, JMMT, Újvidék, 1997.

tézkedéseket.”

Mik voltak ezek az intézkedések? A közigazgatás ideje alatt hozták létre az országban a gyűjtőtáborokat, amelyekbe vidékünkön elsősorban a német lakosságot zárták, de velük együtt sok magyart is. Többek között a teljes csurogi, zsabylai és mozsori magyarokat, már akik túléltek a tömegirtást. S ez idő alatt zajlott le a magyarok elleni vérengzés. Azon ritka okmányok egyike ez, amelyben tetten érhető Tito nemzeti alapú gonosztettének bizonyítéka. Rukavina ugyanis teljes felhatalmazást kapott tőle, s kizárólag csak neki tartozott felelősséggel.

Hogyan gondolták a délszláv jelleg megőrzését?

Természetesen úgy, ahogyan az meg is történt: a nem délszláv népek megritkításával. Ezért mészárolták le a húszezerre tehető magyar tömeget, s üldöztek el 84.000-ret. Ezért tüntették el az országból szinte a teljes németiséget, mintegy félmillió embert.

Foglalkozunk csak a magyarokkal. Hol kezdték ellenünk a munkát? Ott, ahol a magyarság a maga létét védte: a magyar központokban. Ezeket, s ezek vezetőit kellett elsősorban lehetetlenné tenni. A tettek kifejezésével: likvidálni, jobbik esetben: eliminálni. Ez volt az oka annak, hogy a kommunizmusra egyébként is veszélyesnek tekintett egyházakat és egyházi személyeket olyan kegyetlenül megregulázták, melynek során annyi papunk odaveszett.

Az egyház és a papok, mint célpont

Az 1944-1945 folyamán esett papi veszteségeink kutatásával még alig valaki foglalkozott módszeresen. Szinte magától összeállt egy névsor annak alapján, hogy egyéb anyagok gyűjtése közben elég hamar föltűnt, milyen sok helységünk lelkészét tették el láb alól a titói gyilkosok. A begyűlt adatokat könnyű volt összegezni. Komolyabb utánjárás nem is történt azt leszámítva, hogy Cirkl Zsuzsa és Fuderer László Bácskai golgota címen könyvet állítottak össze, amelyben mártír papokról is közöltek adatokat.⁵ Monográfia-szerű kiadvány egyetlen egy mártírunkról készült, a Torontálvásárhelyen (Debelyacsa) agyonvert Gachal János református püspökről.⁶ Némi életrajzi elemekkel és kevés részlet-

---

⁵ F. Cirkl Zsuzsa – Fuderer László: Bácskai Golgota, A vallásüldözés áldozatai Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu, 1998.

⁶ Matuska Márton: Megvert pásztorunk, Adalékok Gachal János torontálvásárhelyi

tel dúsitott kurta tanulmány készült még a – hosszan tartó zaklatás és kínzás után – Csurogon nyilvánosan, hívei szeme láttára lelőtt Dupp Bálint plébánosról.⁷ Nyilván alapos életrajzi feltárással fog járni az újvidéki veszteségeink között számon tartott két ferences szerzetes 2011-ben beindított boldoggá avatásának a folyamata, de ez még csak most készül.

Az első pap, aki a Délvidéken áldozatul esett minden valószínűség szerint a bánági Tóbán szolgáló Varga András plébános volt. Nem egészen három hétre a partizánok október elseji megérkezése után a bánági határszakaszhoz, október 18-án berendelik a községházára, kegyetlenül megverik, majd az épület pincéjébe lökik, ahol másnap reggel halva találják. Behívadják a helybéli sintért, a tetemet tragacson kivitetik vele s a temető árkában elásatják. Tavasszal azonban a föltörő talajvíz feldobja a sekélyes gödörből, kénytelenek kiemelni, s elődje, Nyári György közelben lévő sírjába tenni, nevét azonban nem vésték a sírköre. Részleteket egyik híve, a később a helyi földműves szövetkezet igazgatójaként dolgozó Varga Mihály írt róla 1992-ben, közölvén, hogy ő és a menyasszonya volt az utolsó ifjú pár, akiket megesketett október 4-én, sürgetvén őket, hogy ne halogassák az esküvőt: „*Iparkodjatok, mert ha bejönnek az oroszok, kiirtják a papokat.*” - közli levelében Varga Mihály. A plébános tragédiájának ismeretében az adatközlő megfogadta, hogy ha neki fia születik, Andrásnak fogja kereszteltetni, had maradjon a faluban mégis egy Varga András. Ez csakugyan így lett. Még az 1990-91-es adatgyűjtés idején helybéli emlékezőktől meg lehetett tudni, mi volt az oka Varga András plébános tragédiájának. Hatáskörébe tartozott a szomszédos Töröktopolya (Banatska Topola) lakosságának lelki ápolása is. Ott Kisboldogasszonykor van a búcsú. Az 1944-es búcsúban Varga plébános a szokásos módon megszervezte az ünnepséget, s szentbeszédében a közelgő bolsevista veszélyről szólt, megemlítve, hogy Töröktopolyán is van az istentagadó ideológiának híve, Fazekas János. Fazekas csakugyan be volt szervezve, mégpedig nem is akárki volt ő, hiszen nyomban a partizánok bejövetele után, a Nagyikikindán létrehozott haláltábornak ő lett a parancsnoka.⁸

---

református püspök életrajzához, Református Keresztyén Egyház, Bácsfeketehegy, 2008.

⁷ Matuska Márton: Három mártírunk, Sörös Imre, Dupp Bálint, Nagy Győző, Életjel, Szabadka, 2002.

⁸ A történetnek a plébános haláláról szóló részét tanúk közlése alapján lehetett összeállítani, az említett táborparancsnokra vonatkozó alábbi részt azonban maga Fazekas mondta el a kilencvenes évek elején e sorok írójának. Fazekas 1948-tól fogva a kilenc-

A szinte magától kínálkozó listán több mint harminc papi személy volt följegyezve. Miután ezt közzé tettük, újabb tanúk jelentkeztek újabb nevekkal, mások meg arról tájékoztattak, hogy a névsorba belekerültek olyanok is, akik túléltek az emberirtást. Hogy módszeres kutatás nélkül milyen véletlenszerű értesülésekre támaszkodva módosul az áldozatok adata, arra két példát érdemes följegyezni. Roman Miz, az újvidéki görög katolikus esperes plébános jelezte, hogy a névsorban említett Böszörményi Mihály, néhai sajkásgyörgyei (Đurđevo) görög katolikus esperes ugyan rendkívüli kínzásokat elszenvedett – a helyi kovácsműhelyben szabályosan megpatkolták –, azonban túlélte. Az esetet a kései utód röviden feldolgozta egyházi közleményükben. A másik példa: a svédországi Lund városból is érkezett egy téves bejegyzésről szóló értesítés. Az ott élő, zombori születésű Dr. Békássy Albert gyermekorvos közölte, hogy az áldozatok közé sorolt Koppány Sándor református lelkész nem szenvedett mártírhalált.

Noha meglepődve ébredtünk tudatára annak, hogy a délvidéki emberirtás során a legtöbb veszteség viszonylag a papságunkat érte, valójában nincsen benne semmi meglepő. Az 1917-ben lezajlott „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” óta 1944 végéig eltelt időszak éppen elegendő volt arra is, hogy köztudottá váljon, hogyan tekintenek a világ első szocialista államában a vallásra, az istenhitre, az egyházakra, az egyházi személyekre. Minden lelkész tudta, milyen világ közeledik felénk a bolsevizmussal. A Vörös Hadsereg Jugoszláviába érkezését tudomásul véve papjaink okkal latolgatták, mi vár majd rájuk, s híveikre. Papok s hívek egyaránt foglalkoztak a gondolattal, hogy el kell menekülni a közeledő baj elől. Aki maradt, az tudatosan kockáztatott.

Serédi Jusztinián hercegrímás rendeletet adott ki, amelyet Grósz József kalocsai érsek körlevélben hirdetett ki papjai között, intvén őket, ne hagyják el szolgálati helyüket, bajba jutó híveiknek éppen most lesz rájuk nagyon nagy szükségük. Sokan maradtak, de sokan elmenekültek.

---

venes években bekövetkezett halálig megbélyegzett emberként élt, mert a Tito-Sztálin konfliktus idején ez utóbbi mellett állt ki, amiért letartóztatták és a Goli otok nevű hírhedett börtönszigeten töltött hosszabb időt. A története: A frissen kinevezett kikindai táborparancsnokot, édesanyja unszolására fölkereste egy csomaggal az édesapja. Gyalog érkezett a 20-25 kilométerre eső faluból. A kapuőr alig akarta beengedni. Mikor a fia elé került, kibontotta az elemózsiás és az alsóneműt tartalmazó tarisznyát, mondván: Ezt küdi anyád! Majd szembefordult fiával, leköpte, e szavak kíséretében: Ezt mög tülem kapod.

Aki maradt, annak később már nem nagyon adódott alkalma a menekülésre, végig kellett mennie a maga keresztútján. Sok papunkból ezért lett mártír, sokak lettek megalázva és meggyalázva, bebörtönözve.

A helytállás két példája

Konkrét példán ábrázolva a legjobban lehet szemléltetni, hogyan zajlott le a rendszerváltás, milyen szüksége van a népnek olyan időkben a lelki vigaszra, s milyen feladatok elé kerül a hívek között élő lelkész.

Szülőfalumból, Temerinből elment mind a három papunk. Kopping Gáspár plébános, a magyar határ közelében fekvő Csonoplya szülőtte, haza ment szüleihez. Neki is, de ugyancsak német nevű Káplánjának, Schönberger Józsefnek eggyel több oka volt, mint harmadik társuknak, Kopunovity Márknak, hogy meneküljenek. Német volt nevük. Illetve a plébános valójában német származású is volt. Temerin lakosságának – akárcsak a fentebb említett Zentának – elenyésző részét képezték a nem katolikusok, így hát azt lehet mondani, hogy a lakosság lelkész nélkül volt a partizánok október 23-ai érkezésekor. De mégsem! A részletekről sokat megtudhatunk Góbor Béla, Ökrész Károly és Szungyi László: Az idők emlékezetére c. könyvéből.⁹ Tóth József harminc éves káplán hetedik éve óta Temerinben tartózkodott. Már nyugdíjasként, 1992-ben leírta, hogyan került oda Újvidékről Svraka Ferenc belvárosi plébános kérésére-javaslatára telepi szolgálati helyéről, és ragadt a faluban, terve ellenére a teljes vészorszakban, két éven át.

„... mégis meggondoltam magam és elvállaltam Temerint. Úgy gondoltam, onnan könnyebben eljutok Adára, szüleimhez. (...) A falu teljesen vezetőség nélkül volt, a polgári hatóság is ott hagyta, de meg volt beszélve, ha szombaton megszólalnak a harangok, akkor vasárnap van szentmise. Megszólaltak a harangok és vasárnap olyan zsúfolásig teli lett a templom, amit talán azóta sem láttam. Akkor megfogadtam, én innen el nem megyek, még ha meg is kell halnom. (...) Három napon át reggel 4 órától gyóntattam 10-ig, délután késő estig. A szentmisén meg kihirdettem, maradjon mindenki a helyén, ha meg kell halnunk, haljunk meg itt. Így mondtam én akkor. A lelki félelem és az itt maradás következménye miatt mindenki el akarta végezni még egyszer a szentgyónást, és jöjjön, aminek jönnie kell.”

És jött a nagy méészárlás. Temerinben október 28-án kezdődött. A temerini razzia c. könyvből¹⁰, valamint annak megjelenése óta tovább is

⁹ A Temerini Római Katolikus Plébániahivatal kiadása, 2006. A tárgyalt időszak leírása a 149-179. oldalon található.

¹⁰ Ádám István, Csorba Béla, Matuska Márton: A temerini razzia, a VMDP Történelmi Bizottsága, Temerin, 2001.

keresett és bőségesen talált újabb adatokból tudjuk, hogy Temerinnek mintegy 300 áldozata támadt akkoriban, név szerint ismertek. A 28-a előtt érkezett fegyveresek mintha csak terepszemlélt tartottak volna. Jött azonban azon a 28-ai napon Újvidékről szekerekkel egy katonai egység, vagy 120 harcossal, amely három napra razziát hirdetett, szigorú kijárási tilalommal, minden utcasarkon – gyakran lövöldöző – partizán őrkkel. Harmincadikán reggel, lelövélssel fenyegetve az esetleg nem engedelmesskedőket – a templomudvarba kényszerítették a falu teljes férfi lakosságát, mintegy 2700 személyt, közülük 80-100-at, név szerint kiszólítva őket azonnal kiválogattak és a templom melletti apácázárda épületébe tereltek.

Tóth József többször visszatér a történetekre.

„Egyszer csak berontottak [a plébániára] és azt mondták, hogy menjek át a szomszédba. (...) Reverendában mentem át a zárdába, ott pedig a templom körül már föl voltak sorakoztatva a férfiak. Egy iskolaterembe löktek be, az is tele volt férfiakkal. (...) Általános feloldozást adtam a jelenlevőknek... Jött egy másik partizán: Pope napolje! Pap, kifelé. A puskát rám szegezte. No, gondoltam magamban, Jóska, neked lőttek.” A zárdából tehát őt, több óra elteltével kiengedték, a továbbiakból azonban megtudjuk, hogy a tömegmészárlás ezután következett. *„Délután megtudtam, hogy azokat, akikkel együtt voltam a [zárda]iskolában kihajtották a temetőbe, megásatták velük a sírt, összekötötték őket és gépfegyverrel lelövöldözték.”* Másnap jelentkeznie kellett a községházán. El is ment. Az ott történeteket így fejezi be: *„... a komeszár fogadott. Azt mondja: Tisztelendő úr, menjen szépen haza és teljesítse kötelességét. A félelem örömbé csapott át. Mint egy taknyos gyerek, sírva mentem haza. Az idegeim ki voltak készítve.”*

Ebből látszik, könnyen maga is odaveszhetett volna, rémülete tehát indokolt volt.

Grósz érsek 1945. szeptember 2-án levélben fordult XII. Pius pápához, amelyben az alábbiakról tájékoztatta: *„Budanovich¹¹ püspök jelentése szerint Bácskában a partizánok eddig 13 papot végeztek ki, többeket pedig elhurcoltak; ezek sorsa ismeretlen, többen idejében magyar területre menekültek; újabban tízet egy szál ruhában áttettek a határon, ezek ellátása az egyharmadára zsugorodott főegyházmegye gondja. A partizánok által kivégzett magyarok számát ugyanott 25-30 ezerre teszik.”* Ez a levél Serédi hercegprímás halála után íródott, abban az időben, amikor Grósz érsek állt a magyar katolikus egyház élén, mint a Ma-

---

¹¹ Az SHS, illetve Jugoszlávia létrejötte után a kalocsai főegyházmegye egy része az új államalakulatnak jutott, szabadkai székhellyel új püspökség alakult Budanovich Lajos püspök kormányzása alatt; az 1941-es visszacsatolásakor a leszakított rész visszakerült Kalocsa fennhatósága alá, majd az 1944-es újabb határváltozást követően Budanovich újra elfoglalhatta hivatalát.

gyar Püspöki Kar rangidős érseke.¹² Fontos tudnunk e levél létezéséről, mert bizonyítékkul szolgál arra, hogy a Vatikán nem csupán az egyházi személyek irtásáról tájékozódott, hanem a magyarok és a németek tömeges mézárulásáról, sanyarú sorsáról is. A levélben olvasható ugyanis az alábbi mondat is: „*A németek legnagyobb részét elhurcolták.*”

Tóth József Temerin egész népének szolgált a vészterhes napokban. Mindent látott, mindenről tudott, ami akkoriban ott történt. Nyilvánosan soha sem beszélt a tapasztaltakról, ám megtalálta a módját, hogy a fontos dolgokról levélben tájékoztassa korábbi egyházi feljebbvalóját, nevezetesen a kalocsai érseket. Állandóan szervezett, tartotta a lelket a híveiben. A plébánia körül mindig történt valami, temploma mindig zsúfolva volt, ezzel szemben a világi hatóság tömegszervezési kísérleteinek természetesen nem volt foganatja, mert az új hatalomnak nem volt hitele sem, hiszen a tények homlokegyenest ellentmondtak a vezetőség állításainak attól kezdve, hogy felszabadítást hirdettek, s tömegesen irtották az embereket egészen odáig, hogy népek egyenjogúságáról beszéltek, holott minden lépésükkel éreztették, hogy a magyarok és a németek szinte nem is számítanak. A buzgó pap rendszeresen folytatott családlátogatásokat, s ott, a riadt emberekkel minden gondjukat bizalmasan megbeszélhetett, még azt is, hogy miről lehet, s miről nem lehet nyilvánosan vagy akárcsak seppelve beszélni. Itt beszéltek meg azt is, hogy az október végén, november elején lefolytatott véres események áldozataiért hogyan lehet gyászmisét mondatni, s az meg legyen hirdetve, de úgy, hogy ne kelljen szólni az áldozat vesztének körülményeiről, a hozzátartozók mégis megértsék, milyen szándékból mondatik a gyászmise. A misehirdetés általában így fogalmazódott meg: *koporsós gyászmise egy nem régen elhunyt, ismeretlen helyen nyugvó édesapáért, fiatalemberért...* S a „koporsós” misén, az akkori szokás szerint erre a célra, a templom közepére kihelyezett üres ravatal közelében ott zokogott a lemészárolt személy minden rokona. A hadifogságban lévő kántort helyettesítő Kovács Irénke zenetanárnő mise közben általában a két, akkoriban közkedvelt megrendítő ének valamelyikét énekelte: a Síró szívünk édesanyja kezdetű, amelyben van egy ilyen sor is: *Azt hozd vissza újra nekünk, aki minket elhagyott...*, vagy azt a másikat, amely így kezdődik: *Lemondásnak, néma bűnnek szenvedő szép asszonya*, amelyben szintén vannak olyan részek, amelyeknél a hívőseregből minduntalan kitört a hangos

---

¹² Serédi primás 1945 március végén halt meg, utódául Mindszenty Józsefet augusztusban nevezte ki a pápa.

zokogás: *Zordon vészek tornyosulnak, légy tört szívem orvosa.*

Egy ilyen agilis pap nagyon útban volt a hatóságnak. Eléggé valószínű, hogy a titkosrendőrség értesülhetett a Kalocsára küldött levelekről is, jöllehet a tartalmukról semmi konkrétumot nem tudhattak. Áldásos tevékenysége ellenére ilyesmi miatt kellett őt elhelyezni Temerinből. Elképesztően nagy volt a népszerűsége, a körülmények ismeretében azonban nem tiltakozott püspökénél az áthelyezés miatt, sőt, így vigasztalta szeretett temerini híveit egy vasárnap tartott búcsú szentbeszédében: *„Aki utánam fog jönni, az sokkal jobb pap nálamnál, ő nekem tanító mesterem, kedves híveim meg fogják majd tapasztalni.”*¹³ Senki sem hitte el neki. A prédikáció alatt hangosan zokogtak a hívek. Pedig gyorsan megtapasztalhatták, hogy a kinevezett plébános, Vondra Gyula csakugyan még többet tudott tenni.

Tóth Józsefnek azonban meg kellett szenvednie tetteiért. Megszégyenítésnek is szánt koncepciók perben hét évre ítélték, több mint hat évet raboskodott, valamennyi elítélt papunk közül a legtöbbet. Rabtársai életük végéig hálásak voltak az Istennek, hogy olyan személy volt közöttük, mint ő, aki rendszeresen gondoskodott a vele együtt lévők lelki ápolásával, erősítésével. Egyik közülük, a még ma is élő Papp Ferenc, a letartóztatásakor még kiskorú gimnazista közölte, hogyan gyóntatta és áldoztatta őket. Maga a rab pap is nyilatkozott később arról, hogy a szegény rabok közé őt és paptársait a Gondviselés küldte. A megszégyenítése pedig többek között abból állt, hogy kiskorú lányok elcsábításáról írt róla cikket az akkori Magyar Szóban Dr. Gyetvai Károly, a perben a vád képviselője. Nem mellékes, hogy a háború utáni perek sokaságában, amelyekben magyar vádlottak szerepeltek, Dr. Gyetvai több eljárásnak is szereplője volt, hol mint a büntetőtanács elnöke, vagy csak mint a tanács tagja, hol pedig mint ügyész vagy ügyészhelyettes. Többek között szerepelt a Szombathelyi Ferenc, volt magyar vezérkari főnök elleniben, úgyszintén a Deák Leó elleniben. Ez utóbbi a két háború között Zomborban volt ügyvéd, több társával tucatszám fogalmazgatta a Népszövetségnek címzett, az itteni magyarság sanyarúságát ábrázoló panaszleveleket, amivel kiérdemelte, hogy 1941-ben a visszacsatolt Bács megye főispán-

---

¹³ E leírást a szerző saját emlékezete alapján idézi fel, aki akkoriban azon temerini gyerekek közé tartozott, akiket „a Tótjóska” - magunk között mindannyian így nevezünk őt, egyébként még a község kommunista vezetői is csak atyának szólították - be-szervezett ministránsai népes táborába.

jává nevezték ki. Dr. Gyetvai Károly Tóth József elitéltről szóló cikkének kacifántos címe igen sok mindenről árulkodik: „*A nép- és államel- lenes Tóth József lelkészt félrevezetett ifjak, elcsábított lányok és szülei- atkai mellett a népbíróság igazságos ítélete sújtja*”

A temerini helyhatóságnak Vondra Gyulával, az új pappal, még több gondja támadt. Negyvenhat augusztusában megérkezett a faluba, nyomban utána megszervezte a templom zsindeletjének cserépre cse- rélését. Néhány hét kellett neki ahhoz, hogy a hívektől összeszedje a rávalót. Decemberben pedig már elkezdte a hitoktatást az iskolában. Elképzelhető, milyen meglepetést okozott újabb ötletével, hogy – abban az időben, amikor a lakosság még éppen csak kezdett kilábalni a hábo- rúval járó szegénységből – az ugyancsak kopottas templombelsőt ki kell festeni, a színes falképeket fel kell frissíteni, s ahol üres felület van, oda is képet kell festeni. Megszervezte, hogy a tehetséges helyi piktorok és amatőr festők Ruzsicska Pál újvidéki festőművész mellett nem csupán segítettek a festmények frissítésében, újak festésében, hanem önállóan is festettek új képeket. Ilyen piktor volt Illés Imre. Skrabán Endre¹⁴ amatőr festő pedig osztatlan sikert aratott máig meglévő falképével.

A nép tömegesen áramlott a templomba segíteni, amikor fuva- rozni, állványozni, takarítani kellett. Természetesen a szükséges pénzt volt a legnehezebb előteremtteni. Közben természetesen a lelkész az egy- házi élet szervezésén ugyanúgy buzgólkodott, mint elődje. Szervezte a fiatalokat; a felnőtteknek rendszeresen tartott hétköznapi szentbeszédso- rozatot, énekkarokat szervezett, amelyeknek tanításával maga is foglal- kozott, a fiúkkal betlehemi játékokat tanított, s megszervezte, hogy ad- vent első vasárnapjától a falut felosztva minden házba eljusson valame- lyik csoport.

A festés végeztével a Vondra újabb hatalmas kezdeményezésbe vágott. A templom tornya ugyanis majdnem egy századon át, 1849 óta csonka volt, azóta, hogy a szabadságharcra szembe forduló szerb csapa- tok felperzselték a falut, s a torony is leégett. Ezt az akciót már végkép nem tűrhette a hatóság, Vondrát is be kellett zárni. Éppen kétévi temerini szolgálat után, 1948. augusztus 31-én letartóztatják. Három év börtönre ítélték, mind leülte. Visszatérte után ott folytatta, ahol letartóztatásakor abbahagyta: a tornyot megmagasította.

---

¹⁴ Szakmáját tekintve kádármester, tehetséges amatőr festő. A két világháború között Temerin művelődési életének nélkülözhetetlen szervezője, színdarabok rendezője, maga is szerepet vállalt a színdarabokban.

Sem Tóth József, sem Vondra Gyula börtönéletének a mindennapijait ábrázoló részével nem foglalkozunk, csupán annyit elég elmondani, hogy a rabosított papokkal mindig a legalja munkát végeztették, amit ők háborgás és lázadozás nélkül végeztek, erejüket arra fordították, hogy rabtársaikba lelkierőt öntsenek. Magatartásukkal időnként még öreik csodálatát is kivívták.

Sem Tóth Józsefet, sem Vondra Gyulát nem a mártír papjaink között tartjuk számon, hiszen ez utóbbi megérte aranymiséskorát, nyugdíjaztatását. Vondra Gyula ugyan 1966 szeptemberében, 58 éves korában hirtelen elhunyt, okkal föltételezhető, hogy korai halála összefüggésben áll sok-sok meghurcoltatásával, de végül is ágyban, párnák közt lelta a halál. Akik őket ismerték, tisztában vannak vele, hogy bebörtönözésük nem vétkességük miatt történt, hanem mert jól szolgáltak. Lehetetlenné kellett őket tenni.

Törődik-e valaki is azzal, hogy talán le kellene mosni róluk a rájuk fröcskölt gyalázatot? Nem kellene nekünk magunknak listázni azokat a papjainkat – a már említett Gachal János püspököt –, akikről bizonyosan tudjuk, hogy a vétkükként felrótt nemes cselekedeteik arra érdemesítik őket, hogy jogilag is rehabilitálni kellene őket? Tehát nem csupán azokat, akik életüket adták értünk, hanem azokat is, akiket évtizedeken át zaklattak, bezárták őket?

Lehet azonban, hogy nekik is, nekünk is elég, ha kikutatjuk s megírjuk élettörténetüket s egy közös könyvben kiadjuk, és ha méltó emléket állítunk nekik ott, ahol szolgáltak, netalán valahol egy közöset is.

Nem csekély elégtétellel vesszük tudomásul, hogy a harminc mártír közül vagy fél tucatnak van már saját emlékműve, jóllehet ugyanakkor szomorúan állapíthatjuk meg, hogy sokuknak még a nyughelyét sem tudjuk azonosítani. Dupp Bálint csurogi plébános minden valószínűség szerint a csurogi dögtemetőben lett elásva, míg Köves István mozsori plébános kétséget kizáróan a mozsori dögtemetőben, Gachal János, a Torontálvásárhelyen szolgáló református püspök pedig majdnem bizonyosan a nyugati temető árkában. Faragó Ferenc, a drávaszegi Hercegszöllősön szolgáló református esperes, a valamikori paplak egyik szomszédos házában a kertjében, Plank Ferenc, a Délvidéken irodalmat teremtő Szenteleky Kornél nagy tisztelője és szíváci szolgálótársa, helyi plébános a zombori Krónich palotából tűnt el, talán a városi buszállomás betonja alatt porlad...